

RESZEGI KATALIN, Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok

A Magyar Névarchívum Kiadványai 54.

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2022. 263 lap

1. RESZEGI KATALIN monográfiája nem csupán két tudományterület, a nagyobb múltra visszatekintő névtudomány és a hozzá képest jóval fiatalabb kognitív nyelvészet eredményeit ötvöző leírás, hanem egyben kísérlet egy olyan névtudományi keretrendszer lefektetésére, amely új, funkcionális-kognitív nyelvészeti alapokra helyezi a névtan már ismert és az újonnan felmerülő kutatási irányait, kérdéseit. Hiszen – ahogyan a szerző is idézi HOFFMANN ISTVÁN lényegi megállapítását – a névadás alapvetően kognitív aktus (1993/2007: 40). E modellnek a célja a neveket a maguk természetes komplexitásában bemutatni, mivel ahogy a szerző fogalmaz, „a kognitív megközelítés gyakorlatilag visszahelyezi a neveket abba a közegbe, amelyben működnek, s így lehetővé teszi, hogy a névhasználatot a maga komplexitásában vizsgáljuk” (10). RESZEGI KATALIN nemcsak azt mutatja be, hogy a kognitív nyelvészeti szemlélet eredményesen alkalmazható a névtani vizsgálatokban, hanem arra is rávilágít, hogy ez a nyelv-elméleti keret számos olyan jelenséget foglalhat rendszerbe, amellyel a névtan korábban – más terminológiai keretben – már foglalkozott. Ennélfogva a kognitív szemléletű onomasztika – újító törekvései ellenére – nem éles paradigmaváltásként, hanem részben a hagyományos névtudomány természetes folytatásaként is értelmezhető. Ennek eredményeképpen az is várható, hogy a nyelvtudományi vizsgálatokban általában kissé periférikus helyzetben lévő tulajdonnevek is jobban a figyelem előtérbe kerülnek majd.

2. A kötet három nagy részből áll: a rövid bevezető után az első fejezet a kognitív nyelvészeti fogalmi keretrendszer irányából vázolja a névtan kérdéseit, vizsgálati területeit. A második rész erre építve a kognitív nyelvészeti szemléletmód által felvetett új kutatási irányokat vizsgálja. A harmadik nagy fejezet egy szűkebb témára összpontosít, a helynévadás és -használat típusainak kognitív nyelvészeti értelmezésére. A könyvet rövid összegzés, egy tizenhét oldalas angol nyelvű összefoglalás és az irodalomjegyzék zárja. A téma és a megközelítési mód sokrétűsége miatt itt egy tematikus index is helyet kaphatott volna, ami megkönnyítené a többször előkerülő fogalmak visszakeresését.

Az első rész (13–70) a tulajdonneveket érintő kérdéseket a szemantika, a pszicholingvisztika és a neurolingvisztika szemléletének ötvözésével mutatja be. E nagy fejezet négy alfejezetet tartalmaz: az első a kognitív nyelvészeti modellt mutatja be általánosságban, amelyet a tulajdonnevek kategorizációjáról és jelentéséről szóló elemzés követ, végül a tulajdonnév–közszó váltás mint nem prototipikus tulajdonnév-használat típusait és problémáit tárgyaló rész zárja az első nagy fejezetet. A témákat „kitágított kognitív leírási keretben”, azaz először pszicholingvisztikai, majd kognitív szemantikai keretben helyezi el a szerző, a tulajdonneveknek a nyelvi rendszerben való elhelyezését, elméleti szerveződését, használatát rendkívül sokrétűen, számos fogalmon keresztül közelítve meg. Ez igen újszerű megközelítési mód, hiszen a kognitív nyelvészetben belül is ritkán párosul a két, módszerében és fókuszában eltérő diszciplína. A nyelvészek körében általános vélemény, hogy a pszicholingvisztika a konceptualizációt elsősorban az elme kognitív funkcióinak működésével magyarázza (ezzel kapcsolatban a szerző is figyelmeztet a neurolingvisztikában a „fizikalizmus és redukcionizmus csapdájá”-ra, 16), és a nyelv mentális rendszerbeli reprezentációját kísérleti módszerrel vizsgálja, míg a kognitív szemantika célja lexikográfiai és diskurzuselemzési módszerrel feltárni a jelentést a maga

összetett viszonyrendszerében. Újabban egyre markánsabban megjelenik az az érv, hogy a jelentést nagymértékben az emberen kívüli, környezeti, szociokulturális tényezők formálják. Azonban ahogyan RESZEGI KATALIN is meggyőzően bemutatja a tulajdonnevek kapcsán, az etnográfiai szempontok bevonása a pszicholingvisztikai vizsgálatokba olyan értékes eredményeket hozhat, amelyek a szemantika számára is jól hasznosíthatók. Ebbe az irányba mutat például napjainkban a – névtan számára is potenciálisan új irányt rejtő – kulturális idegtudomány (pl. HAN et al. 2013, MAALEJ 2023), amely az észlelés és a megismerés kulturális különbségeit az alapvető pszichológiai folyamatok és az idegi struktúra különbségeinek tulajdonítja; ezeket pedig olyan kulturális-kontextuális hatások alakítják, mint a kulturális tapasztalatok és viselkedési gyakorlatok rendszeres behatása.

A tulajdonnevek jelentésének és használatának kognitív nyelvészeti rendszerezése kapcsán olyan szempontokat tárgyal a szerző, mint a tulajdonnévi kategória belső szerveződésének nyelvi-kulturális különbségei, a prototipikalitás jelentés- és alaktani kérdései, a szociokulturális tényezők hatása (pl. a gyakoriság és az elsajátítás területén), az egyéni és a kulturális meghatározottság, a tulajdonnév viszonya a főnévi sémához, a tulajdonnevek jelentésmátrixa, a különböző névfajták fogalmi-szemantikai elkülönülése, a köznév–tulajdonnév kontinuumelvű felfogása vagy a típus előhívása (itt hivatkozni lehetne HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2010-es cikkére). További szempont lehet még a kognitív referenciapont-szerkezet (vö. LANGACKER 1993), amely a személynevek értelmezéséhez adhat támpontot, például az asszonynevek vagy a családnév–keresztnev konstrukciók kapcsán (l. pl. BARANYINÉ KÓCZY 2020, 2021). A szerző kitér identitásbeli, kulturális, társas, szituációs funkciókra is. Mindezeket a *névmodell* terminus fogja össze, amely a nevekről való általános tudást jelenti. Ez az elnevezés azért is szerencsés, mert jól kapcsolható a kognitív nyelvészetben elterjedt *kognitív modell*, illetve *kulturális modell* terminusokhoz.

A második nagy fejezet (71–128) két olyan témát mutat be, amelyek a nevek funkcionális-kognitív szemléletéből adódóan vetődnek föl új vizsgálati területként. Az első téma a tulajdonnevek elsajátításának mechanizmusa gyermekkorban, amelyet a személynevek és helynevek elsajátításán keresztül szemléltet a szerző, jelentős mértékben a saját kutatásaira alapozva. A második, jóval terjedelmesebb alfejezet a térészlelésből származó téri reprezentációk és a helynevek viszonyát elemzi. Itt először a térben való tájékozódás alapvetéseiről, majd a téri modellt meghatározó elemekről és vizsgálati szempontrendszeréről, végül a nyelvi relativizmusról olvashatunk a helynevekkel összefüggésben. A szerző részletekbe menően, a pszichológiától az antropológiáig számos diszciplína eredményeire támaszkodva mutatja be a helynevek szerepét a téri orientációban, szerepüket a kulturális közösségekben, a névadás gyakorlatát, valamint a helynevek mentális reprezentációjának és a névhasználatnak a viszonyát. Érdekes szempont SZILÁGYI N. SÁNDOR (1996) modellje alapján a helyneveknek az értékítéletekkel való összefüggésbe hozása. A nyelvi relativizmus olyan fontos kérdéskör, amely már az első fejezetben felmerül az olvasóban, így korábban is érdekes lenne megemlíteni. Hiszen izgalmas megállapítás, hogy „a kognitív térkép mindenkor szerveződése meghatározza a térről való nyelvhasználatot, a területről való beszédet, s ennek részeként a helynévalkotást és a helynévhasználatot” (93), és rögtön felmerül a kérdés, hogy vajon ugyanígy a helynév milyen mértékben befolyásolja a téri mentális modellt. A nyelvi relativizmus kérdéseinek kapcsán a szerző arra jut: különbséget kell tenni modern és tradicionális társadalmak névhasználati szokásai között. Ehhez a témához kapcsolható lenne a már említett kulturális idegtudomány alapvető kérdése is: a földrajzi környezet befolyásolja-e a téri észlelést, és amennyiben igen, az milyen hatással van a helynévhasználatra. Többek között az egybefüggő területet tagoltnak észlelő inuitok

esete (103) vagy egyéb etnofiziógráfiai vizsgálatok arra utalnak, hogy az ilyen irányú vizsgálatok is érdekes eredményeket hozhatnak.

A harmadik fejezet (129–208) a tulajdonnevek egy csoportjának, a helyneveknek a kognitív szemantikai tipológiáját tartalmazza. Az itt tárgyalt műveletek (metonímia, metafora, jelentéshasadás, névformáns) közül kettő, a metonímia és a metafora a kognitív nyelvészet központi fogalmai, míg a *jelentéshasadás* és a *névformánszal való névalkotás* hagyományos terminusok. A szerző az elsőként bemutatott kategóriát, a metonimikus névadást véli az egyik legmeghatározóbbnak, amelynek számos sémája van: HELY A HELY HELYETT, SZEMÉLY A HELY HELYETT, NÖVÉNY A HELY HELYETT és ÁLLAT A HELY HELYETT. A metaforikus névadás kapcsán RESZEGI arra mutat rá, hogy a metaforikus névadás jóval kevésbé elterjedt, mint a metonimikus. Ennek oka a metaforikus eredetű nevek motiváltságában rejlik, azaz hogy bizonyos helyek/tárgyak esetében nem létezik olyan tulajdonság (és egyben azt kifejező melléknév), amely pontosan megragadná az adott hely valamely jellemzőjét, így ilyenkor az adott hely inspirálta asszociáció kap szerepet a névadásban. A leggyakrabban használt metaforikus forrástartományok a HÁZTARTÁSI ESZKÖZÖK, BERENDEZÉSI TÁRGYAK, RUHADARABOK, ÁLLATOK és TESTRÉSZNEVEK. Az ezt követő alfejezet a jelentéshasadás által keletkezett helynevek keletkezésének körülményeit és folyamatát mutatja be. Végül a grammatikai meghatározottságú névalkotás fajtáit ismerhetjük meg a kognitív szemléletű nyelvtan funkcionális fogalmi keretére építve; ennek két típusa a morfológiai és a lexikális helynévformánszal való névalkotás, amelyek kompozitumszerkezetté válásuk folyamatában ragadhatók meg.

3. RESZEGI KATALIN a tulajdonnevek kognitív szemléletű modelljét átgondolt, jól felépített struktúrában, kiterjedt fogalmi rendszerét fokozatosan bevezetve mutatja be, mindezt gördülékeny és olvasmányos stílusban. A szerző rendkívül impozáns módon, számos tudományterület hazai és nemzetközi szakirodalmának feldolgozásával, valamint saját sokrétű kutatásaira támaszkodva helyezi új megvilágításba a névtan már ismert és a jövőben kutatásra javasolt területeit. A kötet kimagasló érdeme, hogy a nyelvi tevékenységet igyekszik a maga komplexitásában, minél teljesebb összefüggérendszerében bemutatni, feltárni minden lehetséges körülményt és külső-belső tényezőt, amely a tulajdonnevek használatával kapcsolatba hozható. Megállapításai a sokféle és sokszor egymásnak ellentmondó kutatási eredmények közepette is eligazítanak, árnyaltak, és kerülnek a leegyszerűsítést. Éppen a téma összetettsége miatt azonban az olvasó számára nagy segítséget jelentenek a nagyobb tartalmi egységek elején és végén szisztematikusan elhelyezett rövid kérdésselvetések és összefoglalások, az értelmezést talán még jobban segítő (és a tartalmat/tárgyalt fogalmakat is jobban reprezentáló) címek, további tagolások. Ezek azonban egyáltalán nem vonnak le e munka tudományos értékéből, amely egy újabb terület, a kognitív névtudomány fogalmi rendszerének és modelljének lefektetése.

Hivatkozott irodalom

BARANYINÉ KÓCZY JUDIT 2020. Asszonynev, család és identitás összefüggései a XXI. század elején. In: FÓRIS ÁGOTA – BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. https://mersz.hu/dokumentum/m715nyki4sznyy_41/ – https://mersz.hu/hivatkozas/m715nyki4sznyy_46/#m715nyki4sznyy_46. <https://doi.org/10.1556/9789634545385>

- BARANYINÉ KÓCZY, JUDIT 2021. Correspondences between Hungarian women's marital names and the traditional family schema. In: WOLF, HANS GEORG – LATIĆ, DENISA – FINZEL, ANNA eds., *Cultural-Linguistic Explorations into Spirituality, Emotionality, and Society*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 151–184.
- HAN, SHIHUI – NORTHOFF, GEORG – VOGLEY, KAI – WEXLER, BRUCE E. – KITAYAMA, SHINOBU – VARNUM, MICHAEL E. W. 2013. A cultural neuroscience approach to the biosocial nature of the human brain. *Annual Review of Psychology* 64: 335–359.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2010. A tulajdonnév jelentése és stilisztikája kognitív megközelítésben – a sinkai személynévben. *Magyar Nyelvőr* 134: 283–297.
- LANGACKER, RONALD W. 1993. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics* 4: 1–38. <https://doi.org/10.1515/cogl.1993.4.1.1>
- MAALEJ, ZOUHEIR 2023. Fruits and plants, grains and seeds, birds, precious metals, and substances, or the conceptualization of colors in Tunisian Arabic. *Cognitive Linguistic Studies* 10: 270–293.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1996. *Hogyan teremtünk világot?* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.

BARANYINÉ KÓCZY JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6685-7133>

Pannon Egyetem

Humántudományi Kar

Namenforschung im Spannungsfeld zwischen Wissenschaft und Öffentlichkeit. Beiträge zum Symposium Namenforschung (Linz, 4–6. Oktober 2018) [Névkutatás a tudomány és a nyilvánosság ütközőzónájában.

Egy névtani szimpózium előadásai (Linz, 2018. október 4–6.)

Szerkesztők: PETER ERNST – STEPHAN GAISBAUER – ALBRECHT GREULE – KARL HOHENSINNER. Regensburger Studien zur Namenforschung 12. Edition Vulpes, Regensburg, 2022. 523 lap

1. Az azonos című szimpózium előadásainak írott változatát tartalmazó, német nyelvű kötetben a szerkesztők előszavát (9–11) követően hat tematikus egységben (névkutatás az interneten, névkutatás és ezotéria, népnevek és helynevek, személynév, bionimák, egyebek) 25 tanulmány olvasható, köztük több magyar szerző írása is.

2. Az internet és a névkutatás témakörébe tartozó tanulmányok első darabja, ALBRECHT GREULE írása arra keresi a választ, hogy az átfogó, tudományosan megalapozott névtani műveket miként lehetne közelebb hozni az érdeklődő nagyközönséghez (15–27). A szerző – néhány valós, elrettentő példa után – egy lehetséges Wikipédia-szócikk mutatja be, hogyan lehetne a tudományos eredményeket közérthető (rövidítésektől mentes) formában közzétenni. Meglátása szerint a cél eléréséhez mindenképp szükség van a számítógépes nyelvészek és a tudománykommunikáció szakembereinek közreműködésére is.

WOLFGANG JANKA az interneten fellelhető bajor névfejtések alapján mutat rá azok problémáira (hibás első adatolások, kevéssé valószínű vagy teljesen hibás értelmezések, keltamánia, bizonyos – pejoratív konnotációjú – állatnevek kerülése), majd egy mintabejegyzésen keresztül mutatja be, hogy egy 2018 óta futó projektben hogyan dolgozzák fel Schwaben (Sváböld)